

**AZ OROSZ FEKETESZÁZAS SZÉLSŐJOBB
ALAPÍTÓ ATYJA, A FASIZMUS ELŐFUTÁRA**

PURISKEVICS

VLAGYIMIR MITROFANOVICS PURISKEVICS (1870-1920)

Bevezetés – a feketeszázasság vázlatja

A rendszerváltás utáni tudományos kutatás érdeklődése a 90-es évek elejétől intenzíven fordult azok felé a társadalmi-politikai erők, pártok, érdekcsoportok felé, amelyek történetével a korábbi időszak történetírása vagy politikai okokból, vagy az anyag hozzáférhetetlensége miatt nem foglalkozott. Az orosz rendszerváltás irányította a figyelmet a hatalmas, a 20. sz. történetét alapvetően meghatározó Birodalom parlamentáris tradícióira, tehát főként az 1905-ös forradalomtól az 1917-ig eltelt időszakra, illetve azokra az extrém erőkre, amelyek kései utódjainak újbóli felbukkanása a 80-as évek második felétől még politikai elemzők körében is óriási meglepetést keltett. A szovjet típusú, marxistának mondott ideológiával elkendőzött orosz valóság mélyében mindig is benne voltak az évszázados tradíciók nyomán kialakult törésvonalak, berögződések. A szélsőjobb történelmi gyökereire a „Zsirinovszkij jelenség” kapcsán irányult a figyelem, hiszen a neofeketeszázasság megértését a mozgalom századforduló körüli forrásvidékének feltárása nyilvánvalóan jelentős mértékben elősegíti.

Az orosz szélsőjobboldali radikalizmus az első forradalom során keletkezett, és történetének első időszaka 1917 februárjáig tartott. A feketeszázasság szervezetek az egyeduralom hagyományos formáinak védelme érdekében, saját privilégiumaik és az önkényuralmi rendszer gépezetének megmentésére jöttek létre olyan korszakban, amikor úgy ítélték meg, hogy a kibontakozó „szmuta” azokat veszélybe sodorja. Tradícióik 1881-re nyúlnak vissza, amikor a narodovolec terrorral szemben titkos nemesi összeesküvő társaságok jöttek létre, (legismertebb köztük a „Szent Társaság” a Szvjasennaja Druzsiná)¹ amelyek felépítésükben a szabadkőműves páholyok alapelvei szerint szerveződtek, módszereikben pedig az anarchista terrorizmus elveit tették magukévá, a *Vitte*² által kidolgozott „mikroszkopikus behatolás” gondolatát, azaz az ellenség felkutatását és likvidálását. A másik feketeszázasságba beépülő történelmi hagyomány a „rendőrszocializmus”,³ amely a tömegek szlavofil értékrend szerinti manipulálásának és a hatalom kontrollja alatt tartásának nagyszabású kísérletét jelentette 1900-1905 között, létrehozójáról *Zubatov* moszkvai Ohrana generálisról a „*zubatovscsina*” nevet kapta.

Ideológiai gyökerei a nagyorosz birodalmi nacionalizmusban, a szlavofil eszmerendszerrel „feldúsított” ortodox klerikalizmusban, valamint a pogromtradíció is magába foglaló, vallási jellegűből a 19. sz. 2. felére egyre inkább faji jellegűvé váló antiszemitizmusban ragadhatók meg.

A mozgalom első szervezete a még 1900-ban alapított „*Orosz Gyűlés*” volt, amely 1901. január 21-én jóváhagyott alapszabályában még csak azt tűzte ki maga elé célul, hogy „*megismertesse a lakosságot mindazokkal az eredményekkel, amelyeket az oroszok a*

kultúra, a művészet és a tudomány bármely területén alkottak”.⁴ Ez a népnevelő, felvilágosító jellegű szervezet teremtette meg a feketeszázasság szervezeti kereteit, ugyanis vidéki hálózata vált 1905 során a szélsőjobb országos bázisává. Vezetői között már ott találjuk a mozgalom későbbi vezéreit, szervezeti szabályzata vált a később alakult orgánusok mintájává.⁵ A forradalom kitörése után a Pétervári monarchisták létrehozták az „*Orosz Emberek Szövetségét*”, amely már az első valódi, tehát fegyveres alakulatokat „*harci druzsinákat*” generáló, a karhatalom önkéntes kiegészítésének szerepét felvállaló szervezet volt. A moszkvai szélsőjobb 1905 nyarán szervezte meg a „*Monarchista Pártot*”, amely erős nemesi-arisztokratikus vezetés alatt állt. A legjelentősebb szervezet, amely magába olvasztotta a korábban alapítottakat az október 17-i cári manifesztum hatására kibontakozó tömegmozgalom *ellenreakciójaként* jött létre, ez volt az „*Orosz Nép Szövetsége*” (a továbbiakban *ONSZ*), amely nyitott a tömegek felé, nyíltan felvette az antiszemitizmust politikai programjába, és amelyet óriási felelősség terhel az orosz történelem súlyosabb pogromhullámáért, amely 1905. október 23. – november 8. között zajlott le.

A feketeszázások szétverték a tüntető tömeget, baloldali, forradalmi szónokokba fojtották bele a szót, megtámadták az egyetemeket, amelyeket a „lázadás fő fészkeinek” tartottak, terrorizálták a professzori kart, harci druzsináik felvették a küzdelmet a bolsevik harci druzsinákkal (többek között éppen a decemberi moszkvai fegyveres felkelés idején) segítettek megtörni a sztrájkokat, megtámogatták a karhatalmat. A városi kispolgári bázisú, de nemesi vezetésű feketeszázások már nevükben is azt a történelmi hagyományt képviselték, amely szerint az 1600-as évek elején a „szmuta” idején, a felkelő városi polgárság a „fekete emberek” soraiból szervezett „*fekete századoknak*” kellett a moszkvai államot megmenteniük.⁶ A mozgalom tagjai direkt párhuzamot láttak a 17. sz. elejének és a 20. sz. első éveinek eseményei között. Végig erőteljes, hallgatólagos vagy nyílt hatósági támogatást élveztek, finanszírozásuk fő forrásait néhány fanatikustól eltekintve a belügyminisztérium titkos fondjai jelentették. Maga II. Miklós is nagyra becsülte a „spontán népmozgalom” nyújtotta támogatást és büszkén viselte a Szövetség jelvényét a Sárkányölő Szent György emblémát.

A június harmadikái Sztolipini államcsíny után a Monarchia helyzete stabilizálódott, kevésbé volt szükség a radikális külső támogatásra, amely a törvényesség keretei közé sem volt beilleszthető. A szélsőjobb az Első Állami Dumába még nem tudott bekerülni, a másodikba rendkívül csekély létszámmal, mindössze 9 fővel már képviseltetni tudta magát, a harmadik és a negyedik dumákban folyamatosan nagy létszámban jelen volt és önálló frakciót alkotott.⁷ Az extrémítás ebben az időszakban elsősorban a politikai gyilkosságokban jelent meg, *Herzenstein*, *Iollosz*, *Karavajev*, *Iglickij* és nem utolsó sorban *Raszputyin* nevét említi leggyakrabban a szakirodalom.⁸ Ebben az időszakban szkizmák játszódnak le a feketeszázasságon belül, egyéni ambíciók és a kormányzati pénzek fölötti vita ismét önálló szervezetekre bontja a mozgalmat, illetve a korábban az ONSZ-be beolvadt pártok újból kiválnak és önállóan működnek. A leg-

jelentősebb új szervezet 1908-ban a „*Mihály Arkangyal Orosz Népi Szövetsége*”, amelyet a besszarábiai kisbirtokos *Puriskevics* alapított, miután kiszorult az ONSZ-ből. 1910-ben a maradék Orosz Népi Szövetsége is tovább osztódott, a Sztolipini rendszerhez alkalmazkodni kívánó és a mozgalmat ebben az irányban megújítani kívánó *obnovlenistákra*, valamint a hagyományos önkényuralmi rendszerhez fenntartás nélkül ragaszkodó *dubrovinstákra*. 1912-ben a szakadás véglegessé vált, egyúttal ez már a feketeszázasság hanyatlásának az időszaka. Bár a június harmadikai monarchia periódusában is nem elhanyagolható szerepet játszottak az állam életében, (pl. kultúrcenzori feladatokat láttak el) 1905-1907 közötti jelentőségüket már nem tudták visszazerezni. Befolyásuk növelésére az utolsó kísérlet a *Bejlisz-ügy* volt,⁹ amely megalázó bírósági komédiához vezetett, és amely ellen éppen a szélsőjobb műveltebb tagjai, pl. *Sulgin* emeltek szót.¹⁰ Az első világháború kitörésekor más pártokhoz hasonlóan megszavazták a háborút, vezéreik többsége önkéntesnek állt, a többiek pedig „*társadalmi békét hirdettek*” a frontokon folyó harc sikere érdekében. A háború során a feketeszázasság végképp lehanyatlott, létszáma radikálisan csökkent, ennél is drámaibb fordulata volt azonban a mozgalomnak, hogy egyik irányzata a dubrovini, nyíltan szembe fordult azzal a hatalommal, amelynek megvédésére 1905-ben létrejött. 1917 februárjában, amikor az első orosz forradalomhoz hasonló helyzet állt elő, nem akadt két tucat feketeszázas, aki hajlandó lett volna a monarchiáért harcolni, sőt a II. Miklóst lemondató két politikus egyike a szélsőjobb vezére, *Sulgin* volt. Február és október között néhányan kísérleteztek ugyan az ellenállással, azonban az illegalitás játékszabályait nem ismerve, hatalmi-pénzügyi támogatás nélkül terveik csak az ötlet szintjéig jutottak el. Az októberi fordulat után legtöbbjüket letartóztatták és elítélték, aki tehette délre menekült és valamelyik fehérgárdista tábornok védnöksége alá helyezte magát. A polgárháború alatt a feketeszázasság megkísérelt újjászerveződni, ekkor azonban már inkább csak akadályt láttak a hagyományos monarchiában, és *új típusú katonai diktatúrában* vélték megtalálni a rendteremtés lehetőségét. Az önkéntes (fehér) hadsereg veresége után életben maradt vezetőik emigráltak, többen közülük aktív szerepet játszottak a német és az olasz totalitáriánus rendszerek megszületésénél. A feketeszázasság szociológiai összetételéről, létszámáról, ideológiájáról stb. ezúttal nincs módunk szólni.

E rövid vázlatos bevezető után, a feketeszázasság talán legprominensebb személyiségének életpályáját rajzoljuk fel, Magyarországon döntő többségében még ismeretlen dokumentumok, archív anyagok alapján, olyan megfontolásból, hogy személyes életpályáján, sorsán keresztül jól megragadható a feketeszázasság egy meghatározott vonulata. *Vlagyimir Mitrofanovics Puriskevics* a mozgalom első számú vezetője, az angolszász szakirodalomban többen őt tartják a történelem első fasisztoid figurájának.¹¹ Parlamenti frakcióvezér, pártalapító, fanatikus monarchista, Raszputyin gyilkosa, a feketeszázasság létrehozója, sokak szerint *Hitler* és *Mussolini* előfutára.¹²

Az életpálya, útban az állami karrier felé

Maurice Paléologue, Franciaország szentpétervári nagykövete 1914-17 között, Raszputyinnak, a cárizmus hírhedt „rossz szellemének” megöléséről szóló naplórészletében így ír Puriskevicstről, a „Duma tagjáról”: „Hiányos értesüléseimből ítélve Puriskevics jelenléte adja meg e dráma valódi jelentőségét, igazi dimenzióját... Az ötvenen túl járó Puriskevics az elmélet és a tettek embere, az ortodox abszolutizmus bajnoka, lelkesen és tehetségesen hirdeti az „egyeduralkodó cár Isten küldötté” téziséét. 1905-ben ő volt az elnöke a hírhedt reakciós ligának „Az Orosz Nép Szövetségének”, ő sugallta és irányította a rettenetes zsidóellenes pogromokat. Raszputyin meggyilkolásában való részessége megvilágítja az orosz szélsőjobbnak az utóbbi időben látható vonalvezetését:...eltökélték, hogy a cár nélkül, sőt, ha kell, a cár ellenében is megvédi a cárizmust.”¹³

Vlagyimir Mitrofanovics Moldáviában született, papi családból származott, amely társadalmi pozícióit tekintve a kormányzósági hivatalnokréteg alsóbb kasztjaihoz tartozott. Az első ismert személyiség Puriskevics nagyapja, aki a kisinyovi temetőtemplom lelkészeként ténykedett, majd bekerülvén a helyi konzisztóriumba, fiának megszerezte a Vlagyimir Kereszt rendjelet, ami megnyitotta előtte a nemessé váláshoz vezető utat.¹⁴ Puriskevics apja a kisinyovi székesegyház espereseként a besszarábiai kormányzósági hivatal örökös tagjának tisztjéig küzdött fel magát, de állását nem tudta igazán örökössé tenni, mert a családot jól ismerő besszarábiai *Uruszov* herceg naplója szerint visszaélés miatt elbocsátották.¹⁵

Mindenesetre az 1870. augusztus 12-én született Vlagyimir nemessége nem volt régi keletű. Tanulmányait egy klasszikus műveltséget nyújtó kisinyovi gimnáziumban végezte, görögöt és latint tanult. Érettségi után a Novorosszjjszki Egyetem történelem-filológia fakultásának odesszai tagozatára iratkozott be. Politikai nézetei igen korán kialakulhattak, ezt bizonyítja egy dolgozata, amelyet az athéni históriát vizsgálva az oligarchia felkeléseiről írt, és amelyért aranyérmet kapott.¹⁶ Jellemző módon az ifjú Puriskevicset a görög történelem tanulmányozása kapcsán a száműzött arisztokrácia hatalom-visszaszerzési kísérletei ragadták meg, ezenkívül „irodalmi vénája” már egyetemista korában megmutatkozott, ekkor kezdett el verseket, színdarabokat, balladákat írni.

Tanulmányai befejezése után visszatért Besszarábiába, és az akkermani járás nemesi előjáróságának hivatalában kapott állást, majd tiszteletbeli békebíróvá és a gimnázium szintén tiszteletbeli gondnokává választották. A századvég nagy éhségjárványának idején minden befolyását latba vetette a paraszti lakosság éhhaláltól történő megmentése érdekében. Húszerzését sikertelenül nyitnia, amelyek emberek ezrei számára jelentették a túlélést. Tevékenységét nem pusztán emberbarátság, hanem politikai számítások is motiválták. Az orosz paraszti lakosság kihalása vagy elköltözése esetén földjeiket bolgár és német telepesek vásárolták volna föl kopejkáért, és ezt Puriskevics mindenképpen igyekezett elkerülni. Mint írja: „Az ideletelepült idegeneknek ez az egész

tömege zárt idegen magot alkot, amely mind a mai napig elkülönül a peremvidéknek attól az orosz lakosságától, amelynek gazdasági felemelésére eredetileg betelepítették.”¹⁷ Tevékenységére a fővárosban is felfigyeltek, így 1900-ban Pétervárra költözött és a Belügyminisztérium gazdasági ügyosztályán kezdett el dolgozni. Egész személyisége, pszichikai alkata, karriervágya, korán közismertté váló rendkívüli energiái egyaránt predesztinálták az állami szerepvállalásra. Naplójában így vall társadalmi kötődéseiről. „Ha orosz regényíró lennék, hőseimet feltétlenül az orosz nemesség köréből választanám, mivel ez a típus jeleníti meg a művelt orosz embert...”¹⁸ Majd másutt így ír: „...az orosz családok hagyományában – higgyék el – minden benne van, ami eddig igazán jó és szép volt számunkra.”¹⁹ 1904-ben Pleve belügyminiszternek, a szélsőségesen konzervatív nézeteiről ismert politikusnak, a kor „erős emberének” különleges megbízottja lett. A liberális Golovin visszaemlékezései szerint Puriskevics megbízható, szorgalmas hivatalnok volt, akinek azonban újnemesekre jellemző szélsőséges monarchizmusa hamarosan közismertté vált.²⁰ Alapító tagja volt az *Orosz Gyűlésnek*, (OGy) az első feketeszázas szervezetnek, szélsőjobboldali politikai karrierje itt vette kezdetét. Sokáig passzivitást tanúsított, hiszen a hatalmat, amiért rajongott, csak hivatalnokként és az OGy kulturális misszionáriusaként szolgálhatta, lévén, hogy sem a monarchistáknak, sem bármely más politikai erőnek nem volt legális lehetősége elképzeléseit és érdekeit politikai párt formájában artikulálni. Pleve meggyilkolása rendkívül érzékenyen érintette, egyrésztől legfőbb hivatali patrónusát veszítette el, másrésztől ez a gyilkosság jelezte számára legegységértelműbben a készülődő forradalmat.²¹

A népvészér

A nagy lehetőséget az 1905-ös forradalom hozta el a számára, itt volt az alkalom, hogy a gyakorlatban valami kiemelkedőt tegyen a korlátlan egyeduralom védelméért. Észrevette, hogy a forradalom ereje a városi és falusi tömegmozgalmakban van, és a cári karhatalom nem áll a helyzet magaslatán. Felismerte, hogy a népharaggal népharagot, tömeggel tömeget kell szembeállítani. Ellentétben a moszkvai monarchistákkal, akik már 1905 tavaszán politikai pártot hoztak létre, megvárta 1905 őszét, amikor a cári manifesztum²² legalitást biztosított a szervezkedésnek. 1905 októberének végén - Dubrovin Pétervári professzorral közösen létrehozta az „*Orosz Nép Szövetségét*” (Szojuz russzkovo naroda, SZRN, illetve ONSZ) az első pogromista feketeszázas szervezetet, amelyet sokan a 20. sz. első profofasiszta politikai formációjának tartanak.²³ Maga nem vett részt aktívan a programdokumentumok előkészítésében, azt Dubrovinra és *Trisatnijra*²⁴ bízta, az ő feladata a szervezőmunka volt, amelyből viszont oroszánrészt vállalt. Az ország minden szegletébe eljutottak az ONSZ Főtanácsának megbízottai, hogy létrehozzák a vidéki szervezeteket. Jellemző módon az egyik legelső 1906. január 3-án éppen Akkermanban sikerült megalapítania. Puriskevics most elemében volt: mint a vidéki nemesség alacsonyabb származásúnak tekintett köreiből a hatalom felső

régióiba kerülő ember, jól ismerte a városi polgárság gondolkodásmódját, mint vidéki „notabilitás” a kormányzóságok életét, és mint belügyminisztériumi tisztségviselő a nemesség belső viszonyait is. Olyan értékeket keresett, ami mögé tömöríteni tudja a társadalom legkülönbözőbb erőit, ráadásul olyan módon, hogy ezáltal, automatikusan csökkentse a forradalom potenciális tömegbázisát is. Ilyen értéknek tartotta a *nagyorosz nemzeti öntudatot*, amit meggyőződése szerint főként antiszemitizmussal, és általában véve idegengyűlölettel lehet táplálni. Felismerte a „szlavofil szentháromság” (önkényuralom, népiség, pravoszlávia) aktualitását, mint olyan eszményét, amely mögé válságos időszakban felsorakoztathatók a tömegek. Furcsa módon ellensége volt a bürokráciának, amelynek a vállán kapaszkodott fel a magasabb Pétervári hivatalokig.²⁵ *Értelmiségellenes*, mert úgy látta, hogy az értelmiség többsége a cári rendszer ellenfele, éppen ezért a későbbiekben nagy súlyt helyezett arra, hogy az egyetemisták és a professzori kar körében erősítse a Monarchia bázisát. *Népisége* szociális jótékonykodást és az orosz falvak ősi, ösztönös, obszcina-demokráciáját jelentette. *Puriskevics nem képviselt új ideológiát, hanem a szerinte bevált régi értékek védelméhez keresett válságos időszakban új eszközöket.* Ezt az eszközt találta meg a később *feketeszázaknak* nevezett szervezetekben. Puriskevics bírta az udvar nyílt, vagy némi konspirációval leplezett támogatását, kivívta – minden igazi orosz alattvaló vágyát – a cár elismerését is.²⁶ Puriskevics korábbi tévhitekkel ellentétben nem vett részt a harci druzsinák szervezésében, ez inkább *Markov 2*²⁷ és *Kruseván*²⁸ feladata volt, viszont kezdettől igyekezett gondoskodni a megfelelő pénzügyi háttér és a sajtó megteremtéséről. 1905 végén és 1906 elején több mint 13 millió oldalnyi felhívást nyomtattak ki Puriskevics útmutatása alapján, és szintén az ő kezdeményezésére szervezték meg a *Russzkoje znamja* (Orosz Lobogó) nyomdai és szerkesztési hátterét, amely 1906. május elsejétől jelent meg rendszeresen. Az önkényuralom államgépezete a karhatalom, a hivatalnoki kar és az Ohrana mellé, új, erős tömegbázist kapott a feketeszázak szervezeteiben éppen akkor, amikor a „*zubatovscsina*” (rendőrszocializmus)²⁹ 1905. január 9-i események révén történő bukása miatt, a munkásság feletti ellenőrzés kicsúszott a kezéből. Puriskevics, aki csak 1906-ban hagyta ott hivatalosan rendőri állását, a belügyminisztérium korlátlan bizalmát élvezte, és jelentős támogatásban részesült a titkos pénzalapokból, valamint az udvar katonai parancsnoksága elkülönített fondjából. „A különleges ügyek egykori szakértője” saját zsebre is dolgozott, igazából a mai napig nem ismert, hogy mennyi pénz áramlott át a kezén. Egyik forrásunk közöl egy epizódot, amely a nagyságrendet jól érzékelteti: „*Dubrovin és Puriskevics 70 000 rubel „segélyt” kaptak Sztolipintól, amelyből az ONSZ következő ülészakán mintegy 15-20 ezret felosztottak a tagság között a rászorulóknak támogatásának céljára, a többivel azonban nem számoltak el. Ezt mindenki tudta, mindenki kritizálta és természetesen mindenki elégedetlen maradt...*”³⁰ Egy másik forrásunk szerint 1905 májusában és júniusában a belügy konspirációs célokra elkülönített pénzalapjából 2500 rubelt kapott a fővárosban 5 db „teázó-olvasó” megnyitására, és 5000 rubelt arra, hogy az ehhez szükséges helységeket megvásárolja, ezáltal a feketeszázás propagandának bázis

és fórumot biztosítson.³¹ Puriskevics nem korlátozta tevékenységét az Orosz Gyűlésre és az Orosz Nép Szövetségre, részt vett a Nemesi Társaságok Meghatalmazottainak munkájában is, amely 1906 májusától működött. A kongresszusok közötti időszakban az Egyesült Nemesség Állandó Tanácsa koordinálta a földesúri szervezetek működését és ennek Puriskevics kezdettől aktív tagja volt. Nagyon pontosan tisztában volt ennek a szervezetnek a politikai súlyával, tudta, hogy a forradalom elleni harcban nem elegendő csak magukra a feketeszázás szövetségekre támaszkodni. Az Egyesült Nemesség 2. kongresszusán éppen ezért az alábbiakat terjesztette elő: *„Demokratizálódnunk kell, csak akkor tudunk győzni, ha megtartjuk kötődésünket a földhöz és megőrizzük az embe-
rekkel, a néppel való szoros kapcsolatot.”*³²

A Duma képviselő

Puriskevics megteremtve a hathatós külső támaszt,- „belülről” is védeni kívánta a cári abszolutizmust, mégpedig elsősorban úgy, hogy mindent megtett annak az intézménynek, az Állami Dumának a negligálása érdekében, amely a monarchista felfogás szerint korlátozta az egyeduralgó cári korlátlan döntési szabadságát. Az Első Dumába ugyan még nem került be, a másodikba azonban szülőhelye, Besszarábia képviselőjeként három hónapos intenzív kampány után sikerült beválasztatnia magát.³³ A duma-választásokkal kapcsolatos taktikai nézeteit az Orosz Gyűlés és az Orosz Nép Szövetsége Főtanácsainak egyesített ülésén fogalmazta meg 1906. január 14-én: *„Úgy vélem, hogy ha egyszer (valamely választóközvetben) nem lehet garantálni a saját sikerünket, akkor helyesebb, ha a jobboldal a semlegesekhez (értsd: a független képviselőkhöz és az oktobristákhoz B. Gy.) közelít.”*³⁴ Ezzel egyidejűleg egy ezzel ellentétes választási programot is megfogalmazott az Egyesült Nemesség második kongresszusán: *„Ott, ahol erőtlenekek vagyunk, ne a Kadetok - Oroszország legszörnyűsebb ellenségei - jussanak be, hanem inkább maradjanak többségben a szélsőbalosok, akiknek túlsúlya úgylis a Duma feloszlásához vezet.”*³⁵ Parlamenti tevékenységét a szélsőjobb frakció megszervezésével kezdte, tagjai közül feltűnő módon kilencen Moldáviából kerültek be, közöttük voltak a kor hírhedt jobboldali figurái - Kruseván és Krupenszkij is. A Puriskevics frakció kettős célt tűzött ki maga elé: diszkreditálni azt a testületet, amelynek bármi áron a képviselőjévé akarták választatni magukat, másrészt a Duma által nyújtott lehetőségeket jobboldali propagandára felhasználni. A *Vecsernaja Zarja* (Esti Hajnal) c. lapban Kruseván a következőképpen fejtette ki álláspontjukat: *„...Úgy vélem, hogy a kadetok és a baloldaliak arra törekszenek, hogy két-három hónappal húzzák az időt... és közben forradalmasítani akarják az országot. Véleményem szerint az én feladatomban az, hogy ebben őket megzavarjam. Ha már a dumának mindenképpen fel kell oszlania, akkor legyen minél előbb feloszlata...”*³⁶

A szélsőjobb határozottan kiállt amellett, hogy Oroszországnak nincs, nem volt, és lehetőség szerint ne is legyen alkotmánya. Jogforrásnak egyedül az 1613-as Zemszkij

szabort (Országos Gyűlést) ismerték el, de azt is csak, mint nemesi tanácskozó testületet.³⁷ Puriskevics egyénisége kiválóan megfelelt a Kruseván által megfogalmazott célnak. Állandó obstrukciós magatartása, hisztérikus kirohanásai, szüntelen közbekiabálásai, megjegyzései olyan légkört teremtettek, amelyben egy törvényalkotó testület nemigen tudott dolgozni. A rendreutasítására, vagy eltávolítására tett kísérletek sorra hatástalanok maradtak, mivel a „duma védelme” teóriája miatt a centrum kerülni kívánta a botránykeltést, vagy bármi olyasmit, ami az udvarnak alapot adott volna a „*népharag dumájának*” betiltására. Puriskevics érezte, hogy frakciója túlságosan kis létszámú, ezért a figyelmet csak rendkívül éles hangvételű kirohanásaival tudta a jobboldalra irányítani, bár politikai ellenfelei is elismerték, hogy hatásos szónok volt. A képviselőcsoport létszámának bővítését a monarchista beállítottságú parasztküldöttektől remélte. Amikor azonban az eredetileg az egyeduralmat támogató 11 parasztlevegátus előtt olyan érveket használt a többi trudovik küldött maguk mellé állítása érdekében, hogy „*Addig kell az ostoba parasztokat megnyerni, amíg a baloldal meg nem szerzi őket magának.*”³⁸ akkor a jobboldali parasztképviselők előtt is egyértelművé vált, hogy a szélsőjobboldali frakciótól nem sokat várhatnak és elhagyták a tanácskozást. Puriskevics kedvét a kudarc nem vette el, az ő frakciójának ereje amúgy sem képviselőik számában, hanem vezetőik lehengerlő extrémításában lakozott. A 2. Állami Duma titkára *Cselnakov* a következőket jegyezte fel Vlagyimir Mitrofanovics parlamenti ténykedéséről: „*A pulpituson Puriskevics tombol. Elég tűrhetően, talpraesetten, de arcátlanul beszél, szellemeskedik, pimaszkodik, időnként homéroszi kacajra ragadtatja a hallgatóságot. Mindent összevetve Puriskevics veszélyes ember, távolról sem olyan jelentéktelen, mint ahogy azt egyesek gondolni vélik.*”³⁹ Viselkedését jól jellemzi a politikai foglyok börtönkörülményeiről folytatott vitában történő fellépése. Teljesen természetes, fejtette ki, hogy azoknak, akiket bebörtönöztek sokkal rosszabb körülmények között kell lenniük, mint azoknak, akik valami hiba folytán nem kerültek börtönbe; ennél a mondatánál széles mozdulattal a baloldalon ülő szociáldemokratákra mutatott. Amikor a politikai gyilkosságok kérdését tűzte a дума napirendre, Puriskevics kért szót: A tribünre felérve izgatottan közölte: „*Most kaptam egy táviratot Zlatousztból, amelyben értesítenek arról, hogy megölték az ONSZ helyi elnökét, a családjuk egy falat kenyér nélkül maradt (nevetés balról, kiáltozás jobbról) nevesetek csak, ez elég szégyen! Olyan pártok nem tarthatnak az Állami Dumához, mint magasabb törvényalkotó testülethez, akik nem hagyják abba a nevetést amikor mély emberi kérdéseket tekintünk át. (Zaj) Elnök: rendreutasítom önt! Puriskevics: én utasítom rendre a Dumát.*”⁴⁰ A szélsőjobboldali frakcióvezető több ízben felszólalt az agrárkérdés vitája kapcsán is. Álláspontja szerint a nemesi birtok kisajátítása gyakorlatilag semmit nem nyújt a parasztnak, de csökkenti a termelés kultúráját, visszaveti a gabonaexportot, és szörnyű munkanélküliséget fog szülni falun az agrárbérmunkások között.⁴¹ Egyik beszédében a parasztlevegátusokhoz fordulva így fogalmazott: „*Ídeje, hogy elfelejtsük Pugacsovot és Sztjenka Razint, akiknek eszméit még ma is sokan dédelgetik lelkükben... A mi feladatunk az, hogy ne kínozzuk a*

*népet, ne vigyük rossz útra a tömeget, ezt a nagy gyereket, akinek odaigérünk egy darab földet, aztán amikor nem kapja azt meg, akkor öl és rabol.*⁴²

Hathatós eszköze volt a dumára történő politikai nyomásgyakorlásnak a feketeszázas szervezetek kívülről történő fellépése is. Amikor elterjedt a híre, hogy Sztolipin új választási törvényen dolgozik, a jobboldal mindent megtett, hogy a 2. Duma feloszlását elérje. Puriskevics lapjában a Russzkoje znamja-ban időnként megjelent egy rejtélyes kereszt. Amikor ezzel kapcsolatban egy Pétervári lap munkatársa a kereszt jelentéséről kérdezte, azt válaszolta, hogy ezzel adnak fontos jelzéseket mind a 800 vidéki szervezetüknek⁴³. Valóban jelzéseket adtak, az összes feketeszázas alszervezet ilyenkor táviratokkal kezdte bombázni az udvart, és ezekben a дума feloszlását követelték. Amikor a szélsőjobb törekvése végül is sikerrel járt és Sztolipin az államcsínyt végrehajtotta, 1903. június elsején Puriskevics a parlament szószékén az „összeesküvés” résztvevőinek hadbíróság számára történő átadását, s 24 órán belüli felakasztásukat követelte. A 3. Dumába besszarábiai választókeretéből különösebb erőfeszítés nélkül beválasztatta magát, a 4. Dumába a Kurszki Kormányzóság képviselőjeként jutott be, mindkét alkalommal a nemesi kúria jelöltjeként sikerült győznie. Szerepe az említett két dumában a korábbiakhoz képest némileg megváltozott. Ezeknek az új választójognak és a forradalmi hullám elülésének köszönhetően igen konzervatív és igen alacsony hatáskörű szervezeteknek a feloszlását már nem tekintették alapvető célnak, sőt inkább a jobboldal fölényét és állandó jelenlétét kívánták biztosítani. Megváltozott politikai koncepcióját Markov II.-vel 1910-ben közösen adott nyilatkozata jellemezte legjobban, amelyben kijelentette, hogy *„Az Állami Duma feltétlenül szükséges, nélküle Oroszország nem tud létezni”*⁴⁴ Puriskevics koncepcióját a 3. Duma-választások előtt önállóan jelentette meg Harkovban 1907-ben.⁴⁵ Ebben az orosz politikai paletta pártjainak körképszerű elemzését nyújtva, a jobboldal fő ellenségeként a megváltozott helyzetben a kadetokat jelölte meg. Az is az új idők szavát jelezte, hogy a 3. Dumában – néhány kardinális kérdés kivételével – már az oktoberistákkal történő együttműködést is lehetségesnek tartotta. Ugyanebben a testületben szorgalmazta az Amuri vasútvonal megépítését, mert úgy vélte, hogy ez elősegíti a jobbágyság keleti területekre történő átköltözését.

Államférfi a Duma falain kívül

1908-tól, parlamenti aktivitása fenntartása mellett, ún. egyéb „társadalmi tevékenysége” került előtérbe. Ezen időszak ma még a kutatás során nem teljesen tisztázott, de mindenképpen különleges területe a *politikai gyilkosság*, illetve gyilkosságsorozat. 1907. március 15-én Pétervárott meggyilkolták Iolloszt, az Első Állami Duma kadet párti képviselőjét.⁴⁶ A gyilkosságot megelőző napon, Puriskevics szócsövében a Russzkoje znamja-ban provokatív ismertetés jelent meg az első oldalon az ONSZ tevékenységéről, majd alatta üres háttérrel nagy fekete kereszt volt látható. Iolloszt más-

nap fél kettőkor ölték meg, amikor elhaladt az ONSZ moszkvai „harci druzsinája” vezetőjének, Toropovnak a háza előtt, mégpedig oly módon, hogy egyszerűen kilőttek a kulcslyukon. Érdekes módon ebben az épületben dolgozott a „Vecse” (Népgyűlés) című pogromújság szerkesztőse is. A gyilkosságot tehát nyilvánvalóan feketeszázások követték el, ám Puriskevics szerepét az ügyben sem akkor, sem a későbbiek során nem sikerült tisztázni. Még Iollosz meggyilkolása előtt végeztek a zsidó származású (bár már 1888-ban kikeresztelkedett) Herzensteinnel Szentpétervárott, majd Karavajevvel Jekatyerinoszlavl-ban. A kor közvéleménye ezeket a gyilkosságokat egyértelműen a szélsőjobb rovására írta, a látszólag nagy elánnal nyomozó hatóságok azonban nem mutattak fel semmi konkrétumot.⁴⁷ Nem kétséges azonban Puriskevics szerepe Raszputyinnak, a „sztarecnak”, a cárné kegyencének meggyilkolásában 1916-ban, amelyről naplójában aprólékosan beszámolt. Érzékletes részletességgel írta le, hogy hogyan tervelte ki és hajtotta végre a „cárizmus rossz szellemének” likvidálását *Juszupov* herceggel, *Lazavert* doktorral, és más főrangú tettestársaival együtt.⁴⁸

Puriskevics magát a terrort elviekben elítélte, legalábbis amikor az orosz rendőrök, kormányzósági és hivatali vezetők ellen irányult. Sulgin, a feketeszázak „szürke kardinális” a Kijevljanyin című lap szerkesztője megemlíti egyik cikkében, hogy Puriskevics elkészítette az „*Orosz fájdalom könyvét*” amelyben a hatalomért életüket áldozó közhivatalnokok névsorát gyűjtötte össze, saját közlése szerint „könyvtárnyi anyag alapján”, és ebben az áldozatok számát 20 000-re becsülte.⁴⁹ A több kötetből álló sorozat 1908-14 között jelent meg, immáron Puriskevics új szervezetének a Mihály Arkangyal Orosz Népi Szövetségének kiadásában.⁵⁰

Puriskevics pontos szerepe a *pogromokkal* kapcsolatban még nem teljes körűen tisztázott; a spontán pogromokban nem vett részt, de a szervezett akciókra a felhívás az esetek döntő többségében Pétervárról érkezett, vagy a feketeszázak sajtóban közzétett jellel, (üres háttér előtt nagy fekete kereszt), vagy direkt utasítással. Puriskevics tehát egy országos hálózatú, irreguláris rohamosztagokból álló hadseregére tett szert, az 1906-os pogromok döntő többségét már feketeszázak harci druzsinák hajtották végre. Már a Harmadik Duma idején, a későbbiek során még érintendő – „*akadémista légiók*” által elkövetett odesszai pogrom után, *Adzsemov* a következőket közölte *Sulginnal*: „*Puriskevics Pétervárott megnyomta a gombot, és Odesszában megtörténtek az ismert események.*”⁵¹ A feketeszázasság létszámáról a mai napig szakmai polémikák folynak, Saját adataik szerint a szélsőjobboldali vezetők 1908 januárjában szervezeteik számát 3500-ra, tagságukat pedig 10 millió főre becsülték, nyilvánvalóan képtelen túlzással.⁵²

Puriskevics szélsőjobbors társai döntő többségéhez hasonlóan élesen *antiszemita* volt. Szinte főbiává vált az a meggyőződésük, hogy a forradalmárok, az anarchisták, a sztrájkolók, a tüntetők, a lázongó diákok stb. kivétel nélkül zsidók, ezért minden a zsidóságra mért csapás egyúttal a hatalom halálos ellenségeinek gyengítését is jelenti. Mivel a feketeszázasság egyik vállalt, deklarált feladata volt az egyeduralom védelme a „fel fordulással”, anarchiával szemben, fontos feladatának tartotta, hogy a tömeges elége-

detlenségnek, a spontán népi dühnek a feketeszázasság kíséreljen meg célt, irányt, értelmet adni, és egyúttal elérni azt is, hogy a tömegek indulatai ne a cári államhatalom, ne a fennálló rendszer ellen irányuljanak. A megfelelő *ellenségkép* megteremtése tehát sarkalatos pontja volt a feketeszázás gondolkodásmódnak. Az ONSZ vezeterei többször és több helyütt kifejtették álláspontjukat *az oroszországi zsidókérdés megoldásával* kapcsolatban. Puriskevics maga az Uralon túli kitelepítést tartotta volna megfelelő eljárásnak, voltak azonban olyan feketeszázás vezérek, pl. *Markov II.*, akik megfogalmazták a kiirtás (!) gondolatát is.⁵³ Puriskevics egyik interjújában így nyilatkozott a fenti kérdésről, Schwietowsky, a Lengyel Nemzeti Demokrata Párt tagja előtt: „*Sem ő maga, sem az „igazi orosz emberek” nem folytatnak háborút a zsidó nép ellen, és semmi kifogásuk nincs a „nyugodt zsidó” ellen, szándékuk mindössze az, hogy megszabaduljanak a „pimasz zsidóktól, a forradalmár zsidócskáktól.*”⁵⁵

Túl a zsidókérdésen a szélsőjobb a Birodalom más *nemzetiségeivel* szemben is nacionalista nagyorosz türelmetlenséget tanúsított. 1908 tavaszán Puriskevics és társai, elsősorban Markov II. finnellenes kampányba kezdtek. Finnország vörös posztó volt a szemükben, mert a szeparatizmus iskolapéldájának tartották, és az is közismert volt, hogy az illegális forradalmi csoportoknak a finn területek jelentették a háttérterületüket. A finn határok mögül terroristák és fegyver szivárgott be az orosz területekre. A 3. Dumában elmondott éles kirohanásaikat Puriskevics új szervezete jóvoltából országosan, magas példányszámban terjesztették, hogy hozzájáruljanak a „*nemzeti öntudat erősödéséhez*”. Puriskevics számára rémálom volt Finnország autonómiája, különösen annak további bővítése, mert az volt a véleménye, hogy a kormányzat bármely nemzetiségek felé tett gesztusa, bármely szabadságjog adományozása olyan mértékben megnöveli az adott népesség „étvágyát”, hogy utóbb a kormányzat még az addigi engedményeket is kénytelen visszavenni. Ahogy egyik, e tárgyban elmondott parlamenti felszólalásában fogalmazott: „*Különös, furcsa, hogy egy hős nép, egy győzedelmes nép, az a nép amely ekkora területeket tudhat magáénak, szóval ennek a népnek a közvetlen közelében egy rovar van, amely fojtogatja őt.*”⁵⁶ Álláspontja szerint a „Finn-hercegséget” ugyanolyan jogi feltételek közepe kellett a birodalomba integrálni, mint az Asztrahányi vagy Kazanyi Kánságot. A Sztolipin-kormányzat a gyakorlatban a szélsőjossal értett egyet, de helyzeténél fogva került a szélsőséges lózungok hangoztatását. Puriskevics bármely nem orosz nép jogainak korlátozását személyes győzelmeként élte meg. Amikor a kormány a Lengyel-kormányzóság területéből adminisztratív úton leválasztotta a Holmszki-kormányzóságot, a feketeszázás sajtó örömmünnepet ült, és az aktust a „valódi orosz emberek” győzelmeként állította be. Puriskevics, aki soha nem rejtette véka alá érzelmeit, így kiáltott fel a Tauriai Palotában a дума nyilvános ülésén: „*Vége Lengyelországnak!*”⁵⁷

Mint említettük a szélsőjobb alapító atyjának elsődleges feladata a működés finanszírozásának megteremtése volt, és ebben nagymesternek mutatkozott,⁵⁸ a titkos belügyi források mellett alig burkolt formában finanszírozták a feketeszázakat az udvari körök prominens tagjai is,⁵⁹ bár az anyagi kérdések okozták egyúttal a legtöbb problé-

mát is az egyes feketeszázás szervezeteken belül.⁶⁰ Magának Puriskevicsnek hivatalosan és láthatóan évi 1800 aranyrubel jövedelme volt, amit a Harmadik Duma tagjaként, a sajtó irányításával megbízott csinovnyik (cenzor) tiszteletdíjaként vehetett fel.⁶¹ Bár a monarchista szélsőjobb bázisa – mint korábban utaltunk rá – karakterisztikusan behatárolható társadalmi csoportokból tevődött össze –, Puriskevicsnek megfogalmazott igénye, ambíciója volt a társadalom egészének megnyerése, befolyásolása, a „totális hatás” kifejtése az élet minden területére. Az Egyesült Nemesség Állandó Tanácsa sajtóbizottságot hozott létre, amelynek Puriskevics állt az élén. Feladata volt – némi oroszos szójátékkal – „nyomás alatt tartani a sajtót.”⁶² E minőségében a feketeszázás vezér azt az ars poeticát vallotta, miszerint „*Nem tudunk más módon harcolni csak úgy, ha föl tesszük a szájkosarat azon urak számára, akik nem kívánnak engedelmessé válni a józan ész hangjának, az értelem hangjának.*”⁶³ Már csak azért is, jelentette ki egy másik alkalommal, mert „...nálunk, a sajtó teljes egészében a zsidók kezébe került, akik ennek segítségével kívánják elérni végső céljukat, az államsínyt.”⁶⁴ Mint „kulturpolitikusnak” e téren különösen emlékezetes marad az a szereplése, amikor a rá jellemző heves kirohanásokkal elérte *Oscar Wilde Salome* című darabjának betiltását Szentpétervárott akkor, amikor az már a legszigorúbb cári cenzúra szűrőjén keresztül ment, s közvetlen bemutatás előtt állott. Puriskevics, mint cenzor vádja a műalkotással szemben: a darab istenkáromlás. Persze V. Mitrofanovics ravasz politikus, és még ravaszabb taktikus volt: a darab elleni fellépésével az ortodox klérust igyekezett aktivizálni, határozottabb kiállásra bírni. Eközben ő maga is produkált „irodalmi alkotásokat”: mivel számtalan orgánus állt a rendelkezésére, ezeknek az ún. „közéleti poémák”-nak a közlése nem jelentett gondot a számára. Bár mértékadó irodalomtörténeti értékelések nem készültek munkásságának ezen területéről, annyit mindenképpen elmondhatunk, hogy témáját a napi politikából merítő, politikai ellenfeleit vitriolosan kigúnyoló, a közéleti publicisztika és a vers határán álló alkotásokról volt szó. Legtöbbet idézett darabja ebből a körből az „*Alkotmányosok*” amelyben a дума-frakciók tagjairól rajzolt karikatúrisztikus portrékat. Mindazonáltal Puriskevics egyszerre volt a dumában hivatalos, a дума falain kívül pedig *önkéntes cenzor és politikai publicista*.

Közéleti tevékenységét érinti a Pétervári Dumába (városi tanácsba) történő beválasztása is, ami pedig kivételesen törvényes keretek között történt. A dolog pikantériája abban állt, hogy éppen annak a kerületnek – a „Lityejnyij”-nek (Öntöde) – a polgárai választották meg, amelyben nem sokkal korábban elítélte a bíróság *Filozofszkaja* asszonynak, a női felsőoktatásért küzdő polgárjogi aktivistának a megsértéséért, s Puriskevicsnek az összes befolyását és kapcsolatát latba kellett vetnie, hogy büntetését ne kelljen letöltenie. A Pétervári Dumában egyébként ugyanazt a tevékenységet folytatta helyi szinten, amit az Állami Dumában országos méretekben.

A hatalom társadalmi bázisának szélesítése, az önkényuralommal szemben álló erők megtörése szempontjából kulcsfontosságúnak tekintette az egyetemi ifjúság megnyerését, az egyetemi közhangulat megváltoztatását. Jól érzékelt, hogy az ellenzéki értelmi-

ségi gondolkodás központjai az egyetemek, és ezek, akár csak 1905-ben, egy társadalmi válsághelyzet során hatalomellenes, forradalmi fellépés bázisaivá válhatnak. Aknamunkáját olyan intézményekben indította el, ahol a hallgatóság vegyes összetételű volt. Puriskevics a „*szakácsok gyerekeit*”⁶⁵ kívánta megnyerni maga és mozgalma számára, jó okkal tételezve fel, hogy az üres zsebű, a hatalom felső köreihez törleszkedő, alacsony sorból származó hallgatók egy része korrumpálható, megnyerhető az „ügy”-nek. Elképzelése szerint az egyetemekből, a „tudomány templomaiból” monarchista politikai klubot kell csinálni. Első szervezetei a „*Nauka,*” (Tudomány) és az „*Otyecsesztvo*” (Hazafiság) 1908 őszén Pétervárott jöttek létre.⁶⁶ Ezen társaságok tagjai számára különböző fekete pénzek átcsoportosításával jövedelmet és különböző kiváltságokat biztosított. A klubokban mondvacsinált állásokat hozott létre – (pl. elnök, pénztáros, titkár stb.) az ezeket betöltő hallgatók jelentős jövedelemhez jutottak, s általuk kialakította a „diákopricsnyikok” rendszerét, amelyeken keresztül egyrészt hatalmas mennyiségű piszkos pénzt tudott tisztára mosni, másrészt jelentős befolyást gyakorolt az egyetemi élet egészére. Puriskevics elengedhetetlennek tartotta az egyetemi hallgatók számának általános csökkentését, mint megfogalmazta: „*Meg kell akadályoznunk minden olyan alak bejutását (az egyetemekre B. Gy.) akiknek semmilyen erkölcsi és szakmai alapjuk nincs ahhoz, hogy megszerezzék a végzettséget.*”⁶⁷ A „fehérgalléros” hallgatók privilégiumai közé tartozott többek között a fegyverviselés, s belőlük is megalakultak a feketeszázak helyi rohambrigádjai, az *akadémista légiónok*. Ezek a diák-harci csoportok maguk is pogromokat hajtottak végre, illetve terrorizálták más meggyőződésű diáktársaikat és professzoraikat. Tetteik éppen úgy büntetlenül maradtak, mint a többi feketeszázas szervezete, köztük az a különlegesen kirívó eset is, amikor egy odesszai pogrom során megölték *Iglickij* nevű diáktársukat.⁶⁸ Puriskevics hangsúlyozta: „*Az első diák-szervezetek legalább annyira feketeszázások voltak, mint az ONSZ és a MASZ bármelyik részlege*”⁶⁹ Az 1910-es diákmegmozdulásokkal kapcsolatban még önmagához képest is hallatlanul éles hangvételű beszédekkel mondott a dumában. Felszólalásainak lényege abban a megállapításban összegezhető, hogy az orosz iskolákban a második forradalom előkészítése folyik. 1910 márciusában három egymást követő napon felszólalt a tárgykörben és akkora botrányt váltott ki, hogy hét képviselőt ki kellett vezetni felszólalása alatt, hogy azt be tudja fejezni. Még a szélsőjobboldali frakció is olyan határozatot hozott, hogy az újabb skandalumok elkerülése érdekében cenzúrázni fogja Puriskevics beszédeit, és felkérték, hogy az egyetemi kérdéshez ne szóljon többször hozzá.

Puriskevics az egyetemen kívül is erősíteni kívánta a szélsőjobb befolyását, ennek érdekében vidéken „népművelő közösségeket” hozott létre, ezen kívül megkísérelte a tankönyvkiadás és a sajtó fölötti ellenőrzést is megszerezni, valamint ezek érdekében ösztönözte a dumát „hazafias törvények” megalkotására. A fentiekből nyilvánvalónak tűnik, hogy a „közéleti” Puriskevics teljes körűen kontroll, és a szélsőjobb befolyása alá kívánta vonni az orosz társadalom minél szélesebb szeletét oly módon, hogy *mind a helyi mind pedig a központi hatalomban a cenzori és a mecénási szerep váltogatásával,*

illetve egyidejű alkalmazásával függőséget hoz létre, s egyúttal erőteljes pressziót is gyakorol az autokrácia látható intézményei, és láthatatlan pénzei segítségével a legfontosabb testületekre és területekre. Ezekkel az eszközökkel és módszerekkel egyrészt ideológiai értelemben homogenizálni akarta az orosz társadalmat, másrészt természetesen az egyeduralom bázisának minél nagyobb mértékben történő kiszélesítését kívánta elérni, párhuzamosan az önkényuralom-ellenes erők forrásainak felszámolásával, befolyásuk gyengítésével.

A mozgalom hanyatlása, Puriskevics és az első világháború

Bár Puriskevicsnek megszámlálhatatlanul sok ellensége volt, hamarosan szembekerült saját jobboldali társaival is – egy részükkel azért, mert még nála is szélsőségeesebbek voltak, (Illiodor⁷⁰ szerzetespap lehet erre a példa) – más részükkel pedig anyagi természetű okok miatt, az illegális rubelliókból történő részesedés okán különbözött össze. Ezeket a fekete pénzeket egyébként Puriskevics arra is felhasználta, hogy a kifizetésekről készült titkos listákkal vezetőtársait sakkban tartsa.⁷¹ Másrészt mivel ő az ONSZ társelnöke, tulajdonképpen elnökhelyettese volt csak Dubrovin mögött, ambiciózus karriérista személyisége nem tudta sokáig elviselni a másodhegedűs szerepet. 1907 novemberében még az ONSZ vezetői közös nyilatkozatot bocsátottak ki, amelyben hangsúlyozták, hogy „...bármennyire durvák is a Szövetség vezetőinek egymással való kapcsolatai, azok nem lehetnek hatással a Szövetség ügyeire.”⁷² nem sokkal később decemberben az SZRN elnöksége mégis visszavonta Puriskevics meghatalmazását és arra kényszerítette, hogy elhagyja a Szövetséget. A besszarábiai kisnemes elvesztette a párton belül folyó hatalmi játszmát, de a vereségbe természetesen nem törődött bele. Már 1908 februárjától követőivel együtt ellenzéki csoportot hozott létre a II. Monarchista Kongresszuson belül, fellépésük azonban nem volt eredményes. Ebből az ellenzéki magból szervezte meg *1908-ban a Mihály Arkangyal Orosz Népi Szövetségét*, (Russzkij Narodnij Sojuz imenyi Mihaila Arhangela)⁷³ amelynek most már abszolút egyszemélyi vezetője volt, és új szervezete segítségével megkísérelte ellenőrzése alá vonni a kormányzóságokat és a minisztériumokat. Az Orosz Nép Szövetsége Puriskevics kiválása után 2 évvel tovább hasadt, mind Dubrovin, mind Markov II. megalapította saját szervezetét, de az ONSZ elnevezéshez mindketten ragaszkodtak.⁷⁴ A 10-es évek elejétől kezdve jelentős pénzek és energiák mentek el az egymással való küzdelemre, egyébként a még korábban egységes szövetségben sem voltak ritkák a nyilvános verekedések,⁷⁵ mindezek következtében a részeire szakadt, egymással is szembenálló szervezetekre bomlott mozgalom lassú hanyatlásnak indult. Ehhez hozzájárult a sztolipini reformokat követő átmeneti stabilizáció, a forradalmi mozgalmak apátlya, a társadalom elfáradása, s nem utolsósorban az udvar sem érezte már támogatásukat feltétlenül szükségesnek. 1911-ben a Bejlisz ügy kapcsán megkísérelték még egyszer az antiszemitizmus tüzét újjáéleszteni, de az elhúzó per látványos kudarcot hozott számukra, Sulgin fellépése pedig élesen megosz-

totta a szélsőjobbot, 1913-ban a bíróság pedig felmentő ítéletet hozott.⁷⁶ Ugyanebből az évből már egyenesen olyan zemsztvo iratot is ismerünk, amelyben a kormányzósági vezetők a központi hatalomtól a helyi feketeszázas szervezetek megfékezését kérik.⁷⁷

Valódi nagy változás a háború kitörésétől következik be Puriskevics személyiségében és gondolkodásmódjában. Természetesen teljes politikai súlyával támogatta a háborús elképzeléseket, ugyanakkor 1914-es antigermán kirohanásaival újabb ellenségeket szerzett magának, ezúttal az udvar német származású köreiből, sőt magára haragította régi harcostársát Markov II.-t is, Puriskevics ugyanis a német keménykezű állam büvöletében élő feketeszázas társaitól eltérően közismerten anglofil volt. Még az év elején megváltoztatta a MASZ alapszabályzatát, amely eredetileg különböző kiváltságokat tartalmazott a szövetség német származású tagjai számára. Kemény vitába keveredett *Bulacellel*, aki germánofil beállítottságából fakadólag azt fejtegette egyik cikkében, hogy II. Vilmos nem felelős a német csapatok által a fronton elkövetett borzalmakért. Mint *Maklakov* írja visszaemlékezéseiben: „*A háború megváltoztatta Puriskevics alapvonalait. Neki most már nem az alkotmány gyűlölete, nem az alkotmányosság elleni harc, hanem a lángoló patriotizmus volt az alapeleme. Ő semmiképpen sem jött volna Hitlerrel Oroszország ellen.*”⁷⁸ 1914-ben a háború kezdetétől fogva megszákított mindennemű párttevékenységet, megkérte közös ismerőseiket, hogy ismertessék össze *Miljukovval*⁷⁹ és úgy döntött, hogy kimegy gyakorlati munkát végezni a frontra.⁸⁰ 1914-től szükségtelennek ítélte a különböző kongresszusokat és gyűléseket, mert szerinte háborús időkben bármiféle gyűlésnek csak egyetlen témája lehet, mégpedig a hadsereg folyamatos ellátásának biztosítása. A Duma képviselőjeként lelkesítő hatású beszédekkel mondott a lövészárkokban a katonák előtt, különvontával végiglátogatta a hadszíntereket, szerelvényében elsősegélynyújtó helyet rendezett be, élelmiszer és hadfelszerelési kiegészítést, utánpótlást szállított. Bár korábban úgy tartották, hogy politikai tevékenységével teljesen felhagyott, Sztjepanovnak adatok kerültek a birtokába, amelyek bizonyítják, hogy fronton történő „fellépéseit” feketeszázas propagandaanyag terjesztésére is felhasználta.⁸¹ 1916-ban megválasztották az „*Az Orosz Térképtársaság*” elnökévé, amely célul tűzte ki a győztes háború utáni orosz birodalmi határok megálapítását, és az orosz nép érdekeinek védelmét a háború lezárását követő békekonferencián. Ám hiába igyekezett mindent megtenni Oroszország győzelméért, *éppen frontélmenyei értették meg vele, hogy a cári rendszer képtelen az országot és a hadsereget hatékonyan működtetni.* Képtelen a katonák tisztességes felszerelésére és ellátására, (átlagosan két katonára jutott egy puská), képtelen az ország érdekeit hatékonyan képviselni, és mindezekből számára is nyilvánvalóvá vált: az abszolutizmus csódban van, az abszolutizmus működésképtelen. Petrográdra⁸² visszatérve mindig élesen bírálta a hátországi állapotokat, a kormányzat tehetetlenségét, sőt magát a cári udvart is. Mint 1916 elején a dumában mondotta: „*Nálunk a hátország szétzüllesztése rendkívül erős és szilárd kezekkel történik. Ezt a módszert II. Vilmos alkotta meg, és elképesztően működik a hátországban ténykedő német ügynökök segítségével.*”⁸³ A Birodalomban élő németek helyzete már

korábban is erősen foglalkoztatta, 1915 végén az Orosz Gyűlés Tanácsában felvetette az orosz-német kapcsolatok kérdését, és ezzel összefüggésben az oroszországi németek felügyeletének szükségességét. Felvetéseire érdemi reagálást nem kapott. Éles kormányzat és udvarellenes fellépéseinek azonban az lett a következménye, hogy a Monarchista Szervezetek Főtanácsa az ONSZ több helyi szervezetének kezdeményezésére megvitatta a „Puriskevics kérdést” és javasolta elnöki posztról történő eltávolítását. A feketeszázás vezér továbbra sem értette meg azonban, hogy *maga a rendszer nem működik*, ő annak különböző elemeiben keletkezett zavaroknak – pl. a cárné németbarátságának, Raszputyin cári udvart befolyásoló, bomlasztó tevékenységének, a cári bürokrácia impotenciájának stb. tulajdonította a működési diszfunkciókat, a súlyos veszteségeket. 1916 novemberében újból visszatért időközben már legendássá váló vonatával Szentpétervárra, és 19-én elmondta híres parlamenti beszédét, amely először képviselői pályafutása során osztatlan sikert aratott, kivéve kevés számú egykori harcostársai, a szélsőjobb körében. Puriskevics összevetette a miniszterelnök által felvázolt optimista helyzetértékelést „*Oroszország szomorú és nehéz valóságával*” amelynek megismerése fronttéményeiből táplálkozott.⁸⁴ Felismerte – nagyon későn – az általa huszadrangúnak tartott Duma kiemelkedő jelentőségét, mert, mint mondotta: a (Duma) „*az egyetlen szelőlövő, az egyetlen biztonsági szelep, ahol kiutat találhat a társadalmi közhangulat.*”⁸⁵ Mint hithű monarchista azzal áltatta magát, hogy az „*uralkodó előtt valószínűleg nem ismeretes*” Oroszország szörnyű helyzete, és ezek után jutott a cárizmus „rossz szellemének” Raszputyin meggyilkolásának gondolatára. Naplójában, amit Kijevben a „Bolszvizmus elleni aktív harc bizottsága” adott ki, „Raszputyin halála” alcímmel részletesen beszámol a gyilkosságról, a terv megszületésétől a nyomok eltüntetéséig.⁸⁶ Felkérte régi harcostársát Sulgint is, hogy működjön közre a „sztarec” likvidálásában, és arra a válaszra, hogy Raszputyin fizikai megsemmisítése semmit sem old meg, a következőket mondotta: „*Akkor sem ülhetünk így. Teljesen mindegy. A végzetünkhöz közeledünk, rosszabb már nem lesz. Megölöm, mint a kutyát.*”⁸⁷

Puriskevics tragédiája, hogy a parlamentarizmus szerepét annak a rendszernek a megmentésében, amelyre egész életét feltette, csupán annak végóráiban ismerte fel. Ekkor már semmiféle gyilkosság és más feketeszázás akció nem volt képes megmenteni a cárizmust. Puriskevics ekkor jutott a „*cár nélküli cárizmus gondolatára*”; ha a cár nem képes a szükséges lépések megtételére, akkor majd azokat – átvéve szerepét – megteszik ők, nélküle. Puriskevics a hírhedt gyilkosság elkövetése után vonatával a déli frontra utazott, majd 1917 elején Pétervárra visszatérve létrehozta a „*Nemzeti Pártot*” – ami gyakorlatilag egy monarchista összeesküvő csoportot jelentett – annak érdekében, hogy „udvari fordulat kikényszerítésével” mentsék meg Oroszországot a forradalomtól. Ugyanebben a hónapban az ONSZ Pétervári Főtanácsa határozatot hozott arról, hogy Puriskevicset kizárja tagjai sorából „*mint forradalmárt.*”!/ A fordulatot azonban nem sikerült elérnie, 1918. március másodikán éppen egykori harcostársa Sulgin és az oktobrista *Gucskov* írták be a történelembe a nevüket II. Miklós cár lemondásával.

Más feketeszázas szervezetekhez hasonlóan a MASZ-nak is be kellett szüntetnie tevékenységét az Ideiglenes Kormány megalakulásának pillanatában, Puriskevics azonban nem tűnt el a politikai színpadról. Az új hatalom támogatására hajlandónak mutatkozott még március 28-án vörös keresztet viselő vonatában írt levelében, amennyiben az gondoskodik a front szükségleteinek kielégítéséről.⁸⁹ Április 2-i dátummal már felhívást írt a bolsevikok ellen, az akkor még eszer-mensevik többségű petrográdi szovjethez.⁹⁰ Miután a pamflet publikálását megtagadták, közölve, hogy nem adják ki „feketeszázas hősök pogromagítációját”⁹¹ az végül is Moszkvában került kinyomtatásra, majd nagy példányszámú országos terjesztésre, bár a hadügyminisztériumtól szinte azonnal követelni kezdték a terjesztés leállítását és a kibocsátott példányok elkobzását.⁹² Ennek ellenére még májusban sikerült megjelentetnie egy időszaki kiadványt, a „*Narodnij Tribun*”-t (Néptribunus) amelyet szeptember 5-től legális rendszeres hetilappá tudott tenni.⁹³ egy 1917 augusztusában részt vett az Állami Gyűlésen, ahol hajlandónak mutatkozott Kerenszkij „bűnös forradalmi múltját” megbocsátani, amennyiben az Ideiglenes Kormány elnöke hajlott volna egy katonai diktatúra bevezetésére. 1917 szeptemberében, amikor Oroszországot hivatalosan is köztársasággá nyilvánították, az egykori Mihály Arkangyal Szövetség romjain új szervezetet hozott létre, amely már földalatti illegális harcra rendezkedett be. Visszatért ahhoz a még 1916 novemberében publikált gondolatához, mely szerint valamennyi erőt egyesíteni kell, amely polgári diktatúrát akar. „*Jelenleg a Monarchia helyreállításáról nyíltan nem célszerű beszélni... ezért nem feladva ezt a célkitűzésünket, valamennyi olyan erőt egyesítenünk kell, amellyel az anarchia elleni harcban, mint célban egyetértünk.*”⁹⁴ A monarchián ezúttal már nem a Romanov dinasztia uralmát értette, mert más feketeszázas vezértársaihoz hasonlóan úgy látta, hogy a dinasztia eljátszotta becsületét. Az ő jelöltje *Seremetyev* herceg volt, az Egyesült Nemesség Tanácsának elnöke. A cél érdekében ezúttal szükségesnek tartotta a kadetokkal és a jobboldali eszerekkel történő együttműködést is, mert mind mondotta *Borisz Szavinkov* és szervezetei nélkül a monarchisták semmit nem érhetnek el. Az októberi forradalmat olyan lehetőségnek tekintette, ami alkalmat ad az egyeduralom helyreállítására, meg volt ugyanis győződve, hogy a bolsevikok ellen valamennyi politikai erő egyesíthető. A haladéktalanul megszervezendő petrográdi felkelés híve volt, mert az volt a véleménye, hogy addig kell azt kirobbantani, amíg a bolsevikok meg nem erősödnek. Szervezete *Kaledin* atamántól vásárolt fegyvereket és merényletet készített elő Lenin és Trockij ellen.⁹⁵ „*A Szmolnijjal kell kezdeni, aztán sorba menni a Pétervári üzemeken és katonasággal lövetni szét a munkástömegeket.*”⁹⁶ – írta. Puriskevics saját állítása szerint 2000 földbirtokos és katonatiszt tartozott a szervezetéhez Pétervárott és mintegy 7000 a frontokon. Összeesküvésének legismertebb részvevője *Vinberg* kapitány volt, aki a bukás után jelentős szerepet játszott a nácizmus születésében és aki a „*Kereszt útja*” című művében megörökítette a szervezkedés történetét.⁹⁷ A szokásos feketeszázas túlzás mögött 2-3 tucat fegyveres állt, akiknek fogalmuk sem volt az illegális konspirációról, így alig egy hónappal a forradalom után november 18-án a Pétervári „*Cseka*”⁹⁸ fel-

fedte az összeesküvést és letartóztatta résztvevőit. A Trubeckoj Bátyában feljegyzések szerint rá nem jellemző méltósággal viselte a börtönkörülményeket, propaganda verseket írt, amelyek a „*Legyőzhetetlen lélek dalai*” címmel maradtak ránk,⁹⁹ és amelyekben ilyen felkiáltások olvashatók: „*Ismét lesz cárja Oroszországnak.*”¹⁰⁰ Puriskevicznek többszörösen is szerencséje volt, abban a rövid időszakban került sor perére, amikor még a konszolidáció volt az új hatalom legfőbb célja és a polgárháború kíméletlensége még nem érezte hatását. Az eljárás nyílt volt, Puriskevicset és társait egykori politikai ellenfeleik, Pétervári sztárügyvédek *Tagancev* és *Gruzenberg* védték. Ennek megfelelően enyhe volt az 1918. január 3-án hozott ítélet is: egy év „társadalmilag hasznos munkára” ítélték, amennyiben megígéri, hogy nem harcol az új hatalom ellen. Puriskevics ezt megtagadta, ezért 4 év kényszermunkára ítélték, de ismét szerencséje volt, már április 17-én kiengedték a börtönből fia betegségére való tekintettel, miután becsületszavát adta, hogy nem vesz részt politikai tevékenységben eltávozása alatt. 1918. május elsején közkegyelemmel szabadult, amit a Petrográdi Szovjet a munkásosztály nemzetközi ünnepe alkalmából hirdetett meg.

Puriskevics azonnal Kijevbe utazott, amely ekkor *Szkoropadszkij* hetman irányítása alatt állt. A feketeszázás politikus társaihoz hasonlóan ellenszenvvel viseltetett a független Ukrajna iránt, szükségük volt azonban a hetman bolsevizmusellenes támogatására. Részt vett az Állami Duma valamennyi meghívottjának és Államtanácsnak az együttes ülésén, ahol Miljukovval együtt a koordinációs iroda tagjává választották. Decemberben a hetman bukása után délre, az önkéntes hadsereg ellenőrzése alatt álló területre menekült. Immáron a nyílt, semmiféle taktikával nem leplezett bolsevizmus elleni harc híve volt. „*A szocialistákkal és a kadetokkal való bárminemű kacérkodás teljes kárhözatra van ítélve. Mindez csak azt az elképesztő vértengert növeli tovább, amely a polgárháborúban hullott az egységes Oroszország eszméjéért.*”¹⁰¹ Még ebben az évben Rosztovban megkísérelt egy *Összorosz Állami Néppártot* alapítani, amelyet mintegy átmenetként képzelt el az ONSZ és egy új típusú tömegpárt között.¹⁰² A párt Főtanácsa Jaltában működött, részlegeket tudtak létrehozni Rosztovban, Odesszában, Kiszlovodszkban, lapot jelentettek meg „*Blagoveszt*” (Beharangozás) címmel. Egykori feketeszázás harcostársai is délen gyűltek össze az októberi fordulat után, és gyorsan aktivizálódtak: pl. *Vosztokov* 1919-ben megalapította az „*Éltető Kereszt Testvériséget.*”¹⁰³ Újból megjelentek a feketeszázás lapok, némelyek közülük, pl. a „*V Moszkve*” (Moszkvában) olyan szélsőséges hangot ütöttek meg, hogy még a fehérgárdista vezér Gyenyikin is pogromista újságnak nevezte őket. Történt kísérlet az elszórtan szerveződő feketeszázás csoportok összefogására is, ezt a célt szolgálta volna „*Az Orosz Nemzeti Közösségek Szövetsége*” elnevezésű szervezet, amelynek teljesen nyilvánvalóan a fehérek győzelme esetén egy új típusú állami tömegpárt funkcióját kellett volna betöltenie. A fehérgárdista szervezetek közül több mint 20 – köztük a feketeszázások – helyezkedtek arra az álláspontra, hogy ki kell kiáltani a helyreállított monarchiát, Puriskevics maga is közzétette téziseit az egyeduralomról. Ezt az elképzelést támasztja alá, hogy az újjászervezett feketeszázás cso-

portok programjai, így például „Az Orosz Gyűlésé” is, amelyet *Zamiszlavszkij* egy régi feketeszázás vezér keltett újból életre, nagyjában-egészében az ONSZ régi programját fogalmazták újjá vagy vették át, cár hiányában azonban a régi gondolatok szinte minden esetben kiegészültek a *korporáció* gondolatával.¹⁰⁴ A feketeszázás *korporatív állam obscsinák szövetségéből állt volna*, valahogy úgy, ahogy azt már a múlt század narodnyikjai, vagy éppen Bakunyin is elképzelték. Közelebbit az új keletű obscsina felfogásról, vagy az állam új típusú értelmezéséről a programokból nemigen lehet megtudni, már korábban is láttuk, hogy az elmélet nem volt igazán a feketeszázak erős oldala. Kidolgozott teória helyett inkább jelszavakat, szlogeneket gyártottak, amelyek a mozgósítandó primitív tömegek számára kétségkívül sokkal közérthetőbbek voltak; így például: „Üsd a zsidót, mentsd meg Oroszországot!”¹⁰⁵ Propagandájuk színvonalára jellemző, hogy a doni kozákokhoz intézett kiáltványukban azt írták, „Ügy harcoljanak, hogy ha Trockij győz akkor megetetik őket a kínaiakkal.”¹⁰⁶

Puriskevics ennek a folyamatnak – bár szeretett volna – már nem tudott az élére állni, életművét nem tudta a megváltozott új körülmények között folytatni, mert súlyosan megbetegedett, a fehérgárdisták szibériai szétveréséről, vagy Kolcsak vereségéről már csak betegágyán fiától értesült. 1920 februárjában, kiütéses tifuszban hunyt el Novorosszjszkban, ez egyike volt akkor azon nagyon kevés városoknak, amit még nem foglaltak el a vörösgárdisták.

Értékelés, az előfutár

A századelőtől a polgárháborúig ívelő orosz szélsőjobboldali mozgalom jellegének megítéléséről és minősítéséről komoly viták folytak és folynak elsősorban a külföldi szakirodalomban. Ennek a folyamatnak elvitathatatlanul első számú alakja Puriskevics, akinek életútjához és személyes kezdeményezéseihez kötődik a legtöbb és a legfontosabb történés a feketeszázás mozgalomban, kezdve a legjelentősebb feketeszázás szövetség megalakításától a polgárháború idején történő új típusú tömegpárt megszervezésének kísérletéig. Puriskevics nem volt fasiszta, és szervezetei sem lehettek azok, hiszen a faszizmus csak meghatározott gazdasági, társadalmi, politikai stb. körülmények együttes megléte esetén – és akkor sem problémamentesen – definiálható csak. Ugyanakkor a feketeszázak ideológiájában – antiszemitizmusában, eszközeikben, módszereikben, cselekedeteikben, szervezeteikben, rohambrigádjaikban, sőt stílusukban is – nem lehet nem észrevenni azokat az elemeket, azokat a vonásokat, amelyek az első világháború után kialakuló fasisztoid rendszereknek is immanens módon sajátjai lettek. Az orosz cári önkényuralom idején ezek a módszerek nem, vagy csak igen korlátozottan bontakozhattak ki, mert az autokráciának megvoltak a maga hagyományosan konzervatív eszközei és mechanizmusai – ám egyúttal korlátai is. A cári abszolutizmus keretei között a feketeszázak mozgalma csak önkéntes karhatalompótló szerepet, az abszolutizmus fanatikus védőbástyájának pozícióját tűzhetette csak zászlajára, a cárizmus fenn-

tartására szerveződött meg egész mechanizmusuk és ideológiájuk. Így nyilvánvalóan a cárizmus körülményei között a hatalom sohasem kerülhetett volna a kezükbe, sőt az I. világháború alatt a rendszer működésképtelenségét látva egyenesen szembefordultak azzal a hatalommal, amelynek a megvédésére eredetileg szerveződtek. Új helyzet állt azonban elő a polgárháborúval; amikor a cár nélküli cárizmusban megkísérelték saját elveik szerint újjászervezni magukat és a társadalmat, ám háborús vereségük következtében rövid életű korporatív és totális próbálkozásaik eleve kudarca voltak ítéelve.

Mindezen okok következtében a feketeszázak a maguk korának feltételrendszerében a fasizmus „proto” jelenségeit produkálhatták csak, és Puriskevics sem volt több, mint a cári önkényuralom egy fanatikus képviselője, aki eszközeivel, módszereivel – s talán stílusával is – túlment a kor szokásain és politikai gyakorlatán. Ugyanakkor azt sem szabad elfelednünk, hogy *Umberto Eco* szavaival – ha valaki a parlamentáris rendszert elveti, és helyette az erős állam, erős párt, erős hatalom filozófiájával rukkol elő, akkor ott az „ösfasizmus” jelenségére gyanakodhatunk.¹⁰⁷

Mindenesetre Vlagyimir Mitrofanovics Puriskevics csupán előfutára, s nem első képviselője lehetett csak, a későbbi valódi totális diktatúrák ordas eszméinek és prominens képviselőinek. Hogy mozgalmá milyen szerepet játszott a náciizmus és a valódi fasizmus megszületésében, hogy „pre” jelenségeket is produkáltak a „proto” mellett, az a jelenlegi kutatás legizgalmasabb kérdései közé tartozik.

Jegyzetek

- ¹ Vö: BEBESI GYÖRGY.: *A feketeszázasság szervezeti előzményei. A Szent Csapat.* Sétatér, Pécs 1997. március-áprilisi szám. 65-85.
- ² SZ. J. VITTE (1849-1915) polgári származású mérsékelt konzervatív politikus. Az odesszai egyetemen szerzett mérnöki diplomát és a déli vasutak igazgatójából küzdötte fel magát pénzügyminiszterré, majd a forradalom alatt miniszterelnökké. A porth-mouthi béke megkötéséért grófi címet kapott, ő fogalmazta a II. Miklós aláírásával megjelent híres 1905. október 17-i kiáltványt. 1906 tavaszán kegyvesztett lett. Emlékirata a kor maradandó értékű dokumentuma.
- ³ Ld. erről: ZASZLAVSZKIJ: *Zubatov i Monja Volubejevics.* Moszkva, 1924.
- ⁴ GARF. (Gaszudersztvennij Arhiv Rossziszkoj Federacii). F. DP. 00. 1906.g. Op. 5 D. 186. 26-27.
- ⁵ Programja: *Szbornyik programi politiceszkih partyij Rosszii.* Szpb. 1906. 51-55.
- ⁶ A feketeszázás elnevezés eredeti történelmi tradícióját *Kljucsevszkij*, a századvég kiemelkedő formátumú történésze írta le először: Vö: KLJUCSEVSZKIJ: *Russzkaja Isztórija v trjoh tomah.* Moszkva, 1995. reprint.
- ⁷ A szélsőjobb dumabeli szerepéről: KOZBANYENKO, V.: *Partijijnije frakcii v 1. i 2. Goszudersztvennih Dumah v Rosszii.* 1906-1907. Moszkva, 1996.
- ⁸ A 90-es évektől egyre újabb munkák jelennek meg a tárgykörben, kitűnő összefoglalás: SZTYEPANOV, SZ.: *Csornaja Szotnya v Rosszii.* Moszkva, 1992. A Raszputyin gyilkosság többek között az egyik tettes, Puriskevics elbeszéléséből is megismerhető: PURISKEVICS, V.: *Dnyevnyik. Kak ja ubil Raszpuytina.* Harkov, 1919. Magyarul: BEBESI GYÖRGY.: *A Pétervári Oroszország története. Válogatott szövegek az újkori orosz történelem tanulmányozásához.* Egyetemi jegyzet, Pécs-Szekszárd, 1997. 180-184.
- ⁹ 1911. március 12-én Kijevben megöltek egy 12 éves kisfiút, *Andrej Juscsinszkijt.* A nyomozás során a gyanú a szomszédos téglagyár zsidó származású művezetőjére, *Mendem Bejliszre* terelődött. Az ese-

- tet a szélsőjobb antszemita hisztériakeltésre igyekezett felhasználni és felújította a középkori eredetű vérvádat. A későbbiek során bebizonyosodott, hogy Bejlisz a gyilkosságot nem követhette el, az ügy az alkotmányos erők és a szélsőjobb politikai erőpróbájává vált. 1913-ban a per felmentő ítélettel végződött.
- ¹⁰ SULGIN 1913. szeptember 27-én a következőket írta: „*Mint ismeretes, a Bejlisz ügy vádirata olyan dokumentum, amely az egész világ érdeklődését felkelti...az oka - világos. A vádirat a Bejlisz ügyben nem ennek az embernek a vádirata, az egy egész nép, az egyik legtöbbet szenvedett nép vádirata; egy egész valóság vádirata...*” Kijevljanyin, 1913. szept. 27-i szám.
- ¹¹ Vö: LAQUEUR, W.: *Black Hundred. The rise of the extreme right in Russia.* New-York, 1993. pl. 23.
- ¹² Vö: LJUBOS, B.: *Russzkij fasiszt Puriskevics.* Leningrád, 1925. A továbbiakban: RFP.
- ¹³ PALÉOLOGUE, M.: *A cárok Oroszországa az első világháború alatt.* Európa, Bp. 1982. 367.l *Paléologue,* Puriskevics korának közlésekor téved: az 1870-ben született Puriskevics a Raszputyin gyilkosság időpontjában 46 éves volt.
- ¹⁴ A főbb életrajzi adatok a következő munkákra támaszkodnak: Ljubos, i.m. KURJANOV, JU.: *Puriskevics.* In: *Politicseszkije partyii Rosszii,* szerk. SELOHAJEV, SZOROKIN, Moszkva, 1996. A továbbiakban: PPR. *Politicseszkaja isztorija Rosszii v partyijah i licah.* szerk. SELOHAJEV. A továbbiakban: PIR. *Programmi politicseszkijih partyij Rosszii konyec 19-nacsalo 20.vv.* Moszkva, 1995. A továbbiakban: Programmi. AVREH, A.: *Carizm i IV. Goszudarsztvennaja Duma 1912-1914.* Moszkva 1981. *Pravije v 1915-1917 fevral.* In: *Minuvszije, T.: 14. Isztoricseszkij Almanah,* Moszkva-Szpb. 1993. *Nacionalnaja pravaja prezsgye i tyeper.* Szpv. 1992. *Szojuz Russzkovo Naroda.* Moszkva-Leningrád, 1929. PURISKEVICS, V.: *Nakanunye.* Harkov, 1907. PURISKEVICS: *Dnyevnyik.* Riga, 1924. PURISKEVICS: *Kak ja ubil Raszputyina.* Moszkva, 1990, az 1918-as kijevei kiadás reprintje. PURISKEVICS: *Zakonodatjeli.* Szpb. 1909. *Szregyi pravih.* Petrograd, 1916. *Pravije v. 3. Goszudarsztvennoj Dume.* Harkov, 1912. Valamint a *Goszudarsztvennij Arhiv Rosszjszkoj Federacii - GARF,* 102, 97, és 117-es fondjai.
- ¹⁵ URUSZOV: „*A kormányzó visszaemlékezései*” c. munkája In: RFP. 5. *Sztyepanov* ellenőrizte *Uruszov* herceg visszaemlékezéseit, és megállapította, hogy a besszarábiai kormányzóság emlékkönyvében Puriskevics apja valóban a kisinyovi székesegyház lelkészeként szerepel. In: PIR. 320.
- ¹⁶ LAQUEUR, W.: *Rosszija i Germanija. Nasztavnyiki Gitlera. Problémi Vosztocnoj Evropi.* Washington - Moszkva 1991. 117. A továbbiakban: *Laqueur* i.m.
- ¹⁷ In: PIR. 322.
- ¹⁸ RFP. 6.
- ¹⁹ Uo.
- ²⁰ *Golovin* közöl egy jellemző esetet Puriskevics pétervári csinovnyik korából: a szigorúan monarchista meggyőződésű hivatalnoknak egy ízben a Zemsztvo képviselők kongresszusán kellett résztvennie: Mint lelkiismeretes tisztviselő pontosan vezette az ülés jegyzőkönyvét, azt azonban megtagadta, hogy a résztvevőkkel bármiféle politikai kapcsolatba kerüljön. Idézi: PIR. 322.
- ²¹ Puriskevics az Orosz Gyűlésben Pleve meggyilkolása után keserűen kifakadt: „*Golicin nem rossz ember, csupán passzív, nehézkes és gyáva. Mivel nem tudja - ezért kívánja, hogy mit akar a cár - bár sokszor az maga sem tudja.*” In: PIR. 322.
- ²² Az október 17-i, a birodalmat elvileg parlamentáris alkotmányos monarchiává nyilvánító dokumentum, amely a választási törvény kiírásával legalizálta a politikai szerveződéseket.
- ²³ LAQUEUR: i. m. 115.
- ²⁴ A szervezet alapító-főtitkára.
- ²⁵ RFP. 5.
- ²⁶ LENIN (V.I. ULJANOV): *A nacionalizmus elleni harcról.* Kossuth, Bp. 1978. 27.
- ²⁷ *Evgenyij Nyikolajevics Markov,* a kortársai a 2. Állami Duma hasonló nevű képviselőjétől megkülönböztetendő neveztek „kettőnek”. A feketeszázasság frontembere, a parlamenti frakció

- vezéralakja, az ONSZ alapító tagja, számos népies legenda főszereplője. Vö: KABÜTOVA, E.: *N.E. Markov*. Moszkva, é.n.
- ²⁸ Puriskevicshez hasonlóan besszarábiai származású szélsőjobboldali földbirtokos, lapszerkesztő, az 1903-as kisinyovi pogromok szervezője, a szervezeten belüli kemény vonal képviselője, a gyakorlati akciók felelőse. Lapjában a „*Znamja*”-ban (Lobogó) ő közölte első ízben az orosz titkosrendőrség hírhedté vált hamisítványát a „*Cion Bölcséinek jegyzőkönyveit*”, (Protokolli Szionszkih Mudrecov) „*A világ zsidók általi elfoglalásának tervezete*” címen.
- ²⁹ SZAMUELY TIBOR: *A nemzeti szocializmus*. Gondolattár, Bp. 1964. 82. lap. (A fasizmus orosz gyökerei c. tanulmány) A továbbiakban: *Szamuely*: i.m.
- ³⁰ PIR. 323.
- ³¹ In: PPR. 491.
- ³² In: PIR. 324.
- ³³ RFP. 14. A szerző, *Ljubos* utal arra, hogy a kortársak, így pl. a korabeli sajtó, választási csalást emlegettek, azonban senki nem volt olyan helyzetben, hogy ezt bizonyítani tudta volna.
- ³⁴ In: PIR. 324.
- ³⁵ Uo.
- ³⁶ *Kruseván* cikkéből a közölt részletet idézi: RFP. lo.
- ³⁷ A „*Zemszkij szabor*”, - Országos Gyűlés - a 16-17. században rendszertelenül üléselő tanácskozó testület. Pontosan körülírt jogkörrel nem rendelkezett, összetétele változó volt. Kiemelkedik a gyűlések sorából az 1613. évi, ahol trónra emelték az első Romanov uralkodót. A feketesázak azért támogatták összehívását, mert mivel tanácskozó testület volt, az „uralkodó döntési szabadságát nem korlátozta”, másrésztől tagjai az orosz nemesek voltak, és nem választás, hanem születés alapján kerültek a testületbe. Ezáltal kiküszöbölhetőnek vélték a választójog bevezetését, és az új típusú Duma összehívását.
- ³⁸ RFP. 17.
- ³⁹ In: PIR. 325.
- ⁴⁰ Uo.
- ⁴¹ *Goszudarsztvennaja Duma. Sztyenograficeszkij otcot*. Szesszija I. Szpv. 1906. 328.
- ⁴² Uo.
- ⁴³ DAVIDOVICS, A.: *Szamogyerzsavije v epohu imperilizma*. Moszkva, 1975. 74.
- ⁴⁴ *Vlaszty i oppozicija*. Szerk. SELOHAJEV. Moszkva, 1995. 26.
- ⁴⁵ PURISKEVICS, V.: *Nakanunye*. Harkov, 1907.
- ⁴⁶ KRAUSZ TAMÁS-SZILÁGYI ÁKOS: *Oroszország és a Szovjetunió XX. sz.-i képes történeti kronológiája* (1900-1991) 33. A továbbiakban: *Kron*.
- ⁴⁷ A gyilkosságokról részletes elemzés olvasható: SZTYEPANOV: i.m. 153-159.
- ⁴⁸ PURISKEVICS, V.: *Kak ja ubil Raszputyina*. Moszkva, 1990. Ezenkívül: KRAUSZ TAMÁS: *A cártól a komisszárokig*. Kossuth, Bp, 1987. 7-17. A szerző egy fejezetet szentel a „csodatevő sztarc” földi pályafutásának és élete utolsó napjainak bemutatására, részletesen elemezve a hírhedt gyilkosság körülményeit is. Valamint: „ANRI TRUAJ”: *Raszputyin*. Moszkva, 1997. (Perevod sz francuszkovo).
- ⁴⁹ SULGIN V.V.: *Sto nam v nyih nye nraivitszja. Ob antiszemitzime Rosszii*. Párizs, 1930. 320. 12. sz. jegyzet.
- ⁵⁰ PPR. 491.
- ⁵¹ *Adzemov* véleményét idézi: RFP. 29.
- ⁵² SZAMUELY: i.m. 88. Jelenlegi orosz kutatók mértékadó adatai szerint a feketesázasság létszáma a „csúcson,” 1906/1907 fordulóján maximum 400000 fő körül lehetett. Vö: SZTYEPANOV, Sz.: *Csornaja Szotnya v Rosszii*. Moszkva, 1992.
- ⁵³ LAQUEUR: i.m. 130-143. A szerző egy egész fejezetet szentel a téma sokoldalú bemutatásának.
- ⁵⁴ A nyilatkozat eredetileg megjelent: Mlot, Varsó, 1910.10.08. Közli: *ELTE fejlődéstanulmányok, 3. A zsidókérdés Közép és Kelet Európában*. Szerk. KRAUSZ TAMÁS-SZVÁK GYULA, Bp. 1982.
- ⁵⁵ In: PIR. 330.

- ⁵⁶ PIR. 331.
- ⁵⁷ LAQUEUR: i.m. 118. A korabeli aranyrubel igen jó pénznek számított, fél dollár árfolyamon számolták át pl. amerikai valutára.
- ⁵⁸ VITTE: i.m. 349. Vitte híres memoárjában a feketeszázak illegális finanszírozásának több módjáról ír. Az itt említett idézetben közli, hogy a cárné bizalmas embere *Putatyin* herceg útján komoly anyagiakkal támogatja az ONSZ-t, és „kocsmái sajtóját.”
- ⁵⁹ Ld. 15. sz. lábjegyzet.
- ⁶⁰ RFP. 36.
- ⁶¹ „*Gyerzsaty presszű pod presszom.*” Vö: PIR. 329.
- ⁶² Uo. 329.
- ⁶³ Uo. 330.
- ⁶⁴ RFP. 30.l. vö.: náci párt: „házmesterek pártja.” (Ezzel természetesen nem állítjuk, hogy az akadémista légiók és a náci párt között egyenlőségjel tehető, pusztán társadalmi bázisuk részleges azonosságára szeretnénk felhívni a figyelmet).
- ⁶⁵ Az egyetemi szervezetek kiépítésénél támaszkodni tudott az Orosz Gyűlés, személyesen *Borisz Nyikolszkij* professzor által 1902-től létrehozott hálózatra, amelyet azonban az első forradalom idején nem sikerült kellőképpen aktivizálni. Vö: OSZTRECOV, V.: *Csornaja Szoťnya, Krasznaaja Szoťnya*. Moszkva, 1991. 14.
- ⁶⁶ In: PIR. 333.
- ⁶⁷ RFP. 31.l. Iglickij az ún. *Odesszai diákpogromnak* esett áldozatul.
- ⁶⁸ In: PIR. 322.
- ⁶⁹ Uo. 333.
- ⁷⁰ A feketeszázasság klerikális, irracionális irányzatának egészen szélsőséges figurája, aki középkorban misztikus szertartásokkal, az őskereszténység helyreállításával, pogromszervezéssel és „keresztes hadjáratok” meghirdetésével kívánta a jobboldali eszmerendszert érvényre juttatni. Vö. SZTYEPANOV, SZ.: *Ilodor*. In. PIR. 341.
- ⁷¹ RFP. 4o. *Zsegyenyev*, a feketeszázás művek kiadója jegyezte le, hogy Puriskevics a birtokában lévő listákkal és számlákkal zsarolta saját feketeszázás vezetőtársait, ilyen eset volt például, amikor Puriskevics szűkebb pátriájának Besszarábiának egyik vezető lapja, a „Besszarabszkaja szisny” – egy váltóhamisítási ügy kapcsán – amelybe Puriskevics családja is belekeveredett – kellemetlen információt kívánt közzétenni róla. A cikk végül is nem jelent meg. Vö: TRUBECKOJ, B.: *Iz isztorii periodicseszkoj pecsati Besszarabii*. (1854-1916) Kisinyov, 1968.
- ⁷² PIR: 327.
- ⁷³ A Mihály Arkangyal elnevezés egyidejűleg utalt a gonosszal szemben védelmező népies szentre és a Romanov-ház első uralkodójának nevére.
- ⁷⁴ LAQUEUR: i.m. 124.
- ⁷⁵ RFP. 32.l. Feljegyezték, hogy 1910-ben a különösen heves természetű és nagy fizikai erejű *Markov II.*, (aki például arról volt híres, hogy a fejével betört egy bezárt tölgyfa kaput, amit szíve hölgye bezárt leötte) összeverekedett *Nyikolszkij* professzorral a titkos pénzek elosztása miatt, és a szövetség nőtagjainak kellett őket szétválasztaniuk.
- ⁷⁶ Az ún. *Bejlisz ügyet* több kutató alaposan körbejárta már, pl. TAGER, A.: *Carszkaja Rosszija i gyelo Bejlisza*, Moszkva, 1996. (az 1936-os eredeti reprintje) vagy SZTYEPANOV, Sz.: *Csornaja Szoťnya v Rosszii*. Moszkva, 1992. Az utóbbi évek publikációi közül figyelmet érdemel: KENDE TAMÁS: *Vérvad* című könyve. Bp. 1995.
- ⁷⁷ RFP. 57. A kötet idézi a Kisinyovi kormányzóság 1913. évi zemsztvo gyűlésének jegyzőkönyveit, amelyekben a feketeszázak „*mint műveletlen káros elemek, a falvak alja, huligánok, betyárok, tolvajok, fosztogatók, gyűjtogatók, sötétmúltú elemek*” - kerültek megemlítésre, s a zemsztvo felirat felkéri a kormányzóságot a megfékezésükre.
- ⁷⁸ Néhány egykori feketeszázás emigráns a 2. világháborúban ezt megtette, rájuk utal *Maklakov*.

- ⁷⁹ Liberális politikus, a kadetpárt vezéralakja, később az Ideiglenes Kormány külügyminisztere, jelentős történetíró, forradalom utáni éveit Amerikában töltötte.
- ⁸⁰ In: PIR. 334.
- ⁸¹ SZTYEPANOV, Sz: *Puriskevics, V.M.* In: PPR: 491.
- ⁸² A háború kitörésekor nemzeti felbuzdulás hatására megváltoztatták „Szankt-Petyerburg” németesen hangzó nevét az oroszosabb „Petrograd”-ra. Az elnevezés 10 évig volt érvényben, 1924-ben a város - főváros szerepének elvesztése mellett - a Leningrád nevet kapta.
- ⁸³ In: PIR. 335.
- ⁸⁴ In: RFP. 46. Puriskevics emlékezetes beszédében a kormányt, „alvó leánykákhoz”, hasonlította, aki nem akar felébredni, és szembenézni az ország valódi helyzetével.
- ⁸⁵ Uo.
- ⁸⁶ PURISKEVICS, V.: *Kak ja ubil Raszputyina.* Riga, 1919.
- ⁸⁷ PIR. 336.l.
- ⁸⁹ GARF. F.1244. Op.2. D.42. 41.
- ⁸⁹ Izvesztyija Petrogradszkovo Szovjeta rabocsih i szoldatszkih deputatov. 1917 április 25-i szám.
- ⁹⁰ Juzsnaja Müszl. Odessza, 1917 május 5-i szám.
- ⁹¹ Izvesztyija Petrogradszkovo Szovjeta rabocsih i szoldatszkih deputatov. 1917 május 12-i szám.
- ⁹² GARF. F. 541. Op.1. D.141. 1.l.
- ⁹³ TOBOLIN, I.: *Iz zapisnoj knyizski arhiviszta. Zagavor monarhicseszkoj organizacii V.M. Puriskevicsa.* 179.
- ⁹⁴ POLUKARPOV, V.: *Voennaja kontrevaljucija v Rosszii.* Moszkva, 1990. 374-376.
- ⁹⁵ Uo.
- ⁹⁶ VINBERG, F.: *Kresztnij Puty.* München, é. n. 2. kiadás, 181.
- ⁹⁷ VCSK, Vseszozjuznij Csrezvicsajnyij Komityét, Összoroszországi Rendkívüli Bizottság, az új hatalom szervezete az ellenforradalom felszámolására.
- ⁹⁸ *Puriskevics* verseiből idéz: RFP. 56. Ezek a „művek” magyarul soha nem kerültek publikálásra, a közölt verscím *Turi Katalin* fordítása.
- ⁹⁹ Uo.
- ¹⁰⁰ PIR. 339.
- ¹⁰¹ LAQUEUR, W.: *Russia and Germany. A century of contact.* Washington, 1965. 88.
- ¹⁰² LAQUEUR: i.m. 124.
- ¹⁰³ Uo. 125.
- ¹⁰⁴ Uo.
- ¹⁰⁵ Uo.
- ¹⁰⁶ Az ősfasizmus jelenségét kimerítően körülírja: UMBERTO ECO: *Az ősfasizmus.* Népszabadság 1995. július 22.